

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

JEZIK, KNJIŽEVNOST, KOMUNIKACIJA

JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

Zbornik radova

Urednice:
Biljana Mišić Ilić
Vesna Lopičić

Niš, 2012.

УДК 81'373.7:821.163.41-2 Ковачевић Д.
811.163.41'373.7

Ненад Ивановић
Татјана Ружин-Ивановић
Институт за српски језик САНУ
Београд

КРИЛАТИЦЕ У ДРАМСКИМ ДЕЛИМА ДУШАНА КОВАЧЕВИЋА И ЊИХОВА УПОТРЕБА У КОМУНИКАТИВНОМ ДИСКУРСУ САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Сажетак: Рад садржи попис и анализу крилатица (популарних реплика) из три драме Душана Ковачевића: „Маратонци трче почасни круг“, „Радован Трећи“ и „Балкански шпијун“. На основу приказа њиховог значења и употребе у (раз) говорном језику, језику Интернет-ћаскаоница, као и у језику штампе, у раду се анализирају и описују својства крилатица као засебних лингвистичких ентитета који своју реализацију налазе у комуникативном дискурсу савременог српског језика. На основу изложеног, разматра се статус крилатица у фразеолошком систему, наглашава њихова специфична функција, и указује на могућности даљих лингвистичких истраживања ове појаве у контексту веза између драмског текста, рецепције извођења (у позоришту, као и на филму), и њене актуелне језичке реализације.

Кључне речи: крилатица, паракњижевни фразеологизам, парадокс, иронија, Душан Ковачевић, комуникативни дискурс

1. Увод

1.1. Предмет истраживања које је изведено у раду представља анализа крилатица у драмским делима Душана Ковачевића, као и преглед њихове употребе у савременом језику. Анализа се заснива на крилатицама које су издвојене из три репрезентативне драме овог аутора: „Маратонци трче почасни круг“, „Радован Трећи“ и „Балкански шпијун“; док су примери њихове актуелне употребе ексцерпирани претежно из (раз)говорног језика, савременог језика штампе и језика Интернет-комуникације.

Будући да рад стоји на линији испитивања веза између језика у употреби и књижевности у контексту комуникативне размене, у анализи прикупљене грађе комбинују се различити теоријско-методолошки приступи, који обједињују тумачење крилатице као динамичне социолингвистичке и књижевне појаве.

1.2. Полазећи од досадашњих истраживања теме, крилатице се у раду одређују као лингвистички ентитети који у језику поседују специфичну

дијалогску и културну функцију, као и карактеристичну структуру. Ослањајући се на ово одређење, оне се дефинишу као хуморне реплике, реализоване у говору помоћу аналошких контекста драмских ситуација. На основу анализе датог контекста, као и описа стилских поступака који су активни у њиховом грађењу, даље се истражује дистрибуција ових крилатица у језичкој употреби, као и могућност њиховог прилагођавања дискурсу свакодневне комуникације.

1.3. Суштина овог рада лежи у утврђивању природе језичко-стилских веза између књижевног, драмског дела, чија се рецепција остварује путем мас-медија, и језичког стваралаштва, које своју реализацију налази у свакодневној употреби језика.

2.1. Издавање крилатице као засебног предмета књижевних и лингвистичких проучавања комуникације у науци можемо пратити почев од седамдесетих година 20. века, када процес ширења (аудио-визуелног) медијског дискурса забављачког типа озбиљније утиче на издавање крилатице као засебног елемента сленга. Стога не чуди ни то што прве, синтетичке дефиниције појма крилатице у литератури истичу њену социјалну и интегративну функцију у језику и комуникацији.

Тако, на пример, предговор *Речника крилатица* Ерика Партрица дефинише крилатицу као говорни ентитет који представља „духовиту или филозофски оријентисану опсервацију односно опаску, искоришћену у виду реплике у књизи, драми, филму или некој забавној емисији, која „се примила“ у говору већег броја људи и понавља се, егзистира у језику током дужег временског периода. Она се прихвата као труизам или прикладан коментар актуелних тема, трендова и ставова у друштву (нпр. *бити или не бити*, *Велики брат вас посматра* и сл.)“ Овако схваћену крилатицу одликују медијски идентитет, алудирање на аутора или извођача (понекад и подражавање његове дикције, интонације и сл.) при свакој употреби, као и преношење у контексту говорне ситуације (Партриц [1977] 2005: XIII).

2.2. Са друге стране, аналитички приступ теми, који има за задатак да оцрта структуру крилатице као дела говорног исказа, није сасвим одређен када се ради о дефиницији овог појма. Разлог томе лежи у чињеници да се крилатица, и поред своје комуникативне и културне улоге, структурно гледано не може посматрати као засебна идиоматска појава. Стога се, у радовима лингвиста који се баве овим питањем, она региструје или као подврста жаргонског идиома (фраземе, израза), или као подврста ауторске пословице.

Тако на пример, полазећи од класификације фразеологизама према функцијама које они могу имати у вербалној комуникацији, Б. Голубовић дефинише крилатицу као *ауторски фразеологизам*, истичући као главну особину њено секундарно контекстуално значење које развија конкретни

смисао само у текстуалном оквиру из кога крилатица потиче (Голубовић, 2010: 461). Ово контекстуално значење, према истој ауторки, у менталном лексикону појединца носилац је асоцијативно обогаћене поруке коју је немогуће изразити другим језичким средствима на тако сажет начин, што употребу крилатице као фразеологизма чини популарним начином преношења информације (И., 468–469). И М. Луковић у свом раду о класификацији језичких појава крилатице идентификује као *паракњижевне фразеологизме* (Луковић, 1996: 149); док Т. Прћић, са друге стране, крилатице сврстава међу *популарне изреке*, истичући њихову семантичку прозирност и сродност са традиционалним изрекама, односно пословицама, а не фраземама (Прћић, 1997: 128–129); његов став близак је и другим истраживачима семантике и прагматике речи.

2.3. Несклад у представљеним дефиницијама, поред неодређене и флуидне границе између израза, изреке и пословице, произилази и из чињенице да крилатице поседују особине које их приближавају свим побројаним усменим формама. Са изразима крилатице деле семантичку прозирност и могућност замене појединих делова другим лексичким јединицама; док се по својој структури, која садржи компоненте уједначеног ритма, језгровитог израза и универзалног значења оне приближавају изрекама и(ли) пословицама.

2.4. У контексту изложеног, намеће се потреба за додатним нијансирањем појма крилатице у контексту његовог разликовања од популарне реплике (ауторске досетке) која такође води порекло из филмова, позоришних представа, забавних емисија итд. И крилатице и популарне реплике представљају духовите опаске на које говорници алудирају у свакодневном говору, што отежава њихово разграничење. Међутим, док се популарне реплике користе да би алудирале на место у филму, драми и сл., са духовитом поентом (*Шта то радиш, куме? – Вежбамо за филм; Сад му није ништа; Вози, Милко!; И тата би, сине* и сл.); код крилатица контекст драмске ситуације представља потенцијал за даље коментарисање актуелне теме дискурса (*Смрт је прелазна болест; Лаки је мало нервозан; Ја му се дивим до имбецилности* и сл.). Из овог разлога, популарне реплике имају дословно значење и нису подложне модификацијама, док се крилатице увек реализују у пренесеном контексту, а њихови делови су, до одређене мере, подложни модификацијама како би се крилатица боље уклопила у говорну ситуацију чији коментар представља. Из овог разлога, крилатицу, за разлику од популарне реплике, према њеној функцији можемо одредити и као фигуру дискурса.

3. Крилатица као фигура дискурса

Сагледавање крилатица кроз оба изложена приступа, синтетички и аналитички, сведочи о потреби да се оне анализирају као самосталне семиотичке јединице које се реализују у посебном комуникативном контексту.

Стога је, поред њихове природе и форме, потребно установити и природу њиховог односа према дискурсу комуникације.

3.1. Разлог за употребу крилатица можемо тражити у конвенцијама еуфемистичког изражавања, које подразумевају начин да се нека непријатна истина употребом језичких средстава индиректно истакне, односно да се непристојно и опасно саопштење на неки начин ублажи (према: Шкроб, 1949). Еуфемистички контекст употребе крилатице упућује на супститутивни механизам саопштења који се њоме остварује: одређена драмска ситуација се, аналогично, повезује са неком непријатном истином или појавом, и на овај начин та појава истиче на иронијски интониран и хуморан начин. „Игра ријечи (се) мора схватити као изражај немоћи рационалног човјека према социјално непријатељској стварности, с којом се он не умије или неће да упушта у борбу“ (Шкроб, 1949: 148–149). Схваћена као актуелни стадијум борбе духа против цензуре и негативних друштвених појава, крилатица својом употребом имплицира побуну против ауторитета и вербално-психолошко ослобађање од његових притисака, и стога не чуди што је најчешће налазимо у жаргону, као вербалном изразу урбане супкултуре која стоји на линији супротстављања устаљеним друштвеним нормама.

3.2. Семиолошки посматрано, крилатице функционишу тако што енкапсулирају контекст у коме су употребљене, као и његову пратећу поруку. Такав садржај преноси се, путем алузије, на актуелну тему дискурса (Рикер, 1981: 226–227). Према томе, језички чин алудирања на неку крилатицу одвија се у ситуацији која је, по својим битним елементима, блиска оној у којој је крилатица изворно употребљена. Поред овога, употреба крилатица у језику представља и сигнал вредновања одређеног сазнања или искуства од стране говорника, до кога долази у кључу тумачења текста књижевног дела и његове примене на властито искуство у свету (уп. Стојановић, 1984: 151). Захваљујући овоме, крилатице најчешће настају из драмских ситуација које као подлогу имају иронију или сатиру, а изграђују се у интеракцији тих ситуација са стварношћу, односно у њиховој актуелности. На овај начин, аутор крилатице постаје носилац знања или става о некој појави везаној за друштвене појаве, односе, менталитет и сл., док се сама крилатица усваја и преноси као опаска која резимира то знање.

4. Крилатице у драмским делима Д. Ковачевића као предмет анализе

У претходном делу рада изнели смо кратак преглед општих својстава крилатица као средстава комуникације. Међутим, будући да се крилатице формирају у споју специфичности језика писца и његове драмске подлоге, долази се до закључка да у анализи није довољно утврдити опште семантичке,

стилске, контекстуалне и друге чиниоце везане за крилатице у целини. Стога се као решење намеће њихово посматрање у контексту поезике једног аутора.¹

4.1. За анализу крилатица у драмама Д. Ковачевића одлучили смо се из следећих разлога:

4.1.1. **Извори крилатица.** Извори крилатица Д. Ковачевића представљају екранизоване комедије које су стекле велику популарност, и тиме постале опште место наше модерне културе. У драмама „Маратонци трче почасни круг“ (1972), „Радован Трећи“ (1973) и „Балкански шпијун“ (1983) најзначајнији српски глумци генерације (Данило Бата Стојковић, Зоран Радмиловић, Богдан Диклић, Јелисавета Сека Саблић и други) остварили су неке од својих најзапаженијих улога. Тиме су обезбедили велику гледаност ових драма, као и масовну рецепцију њихових текстова, што чини предуслов за ширење крилатица у свакодневной комуникацији.

4.1.2. **Психолошка мотивација ликова.** Поред тога што је Д. Ковачевић драмски писац који обрађује сложена питања стереотипних односа између генерација, социјалне, па и политичке ситуације, он је истовремено и аутор који, у својим драмама, повезује друштвену проблематику са јаком психолошком мотивацијом ликова. Д. Ковачевић своје драме заснива „на идејно и естетски високим вредностима ... које су гледаоце уз обиље хумора суочавали са психолошким и моралним проблемима блиске прошлости и свакодневице“ (Ајдачић, 2008), а у његовим драмама „идентификују се и разоткривају тешке негативне наслаге у српском менталитету, односно фокусирају се дубоке, исконске људске изопачености које су нашле плодно тле у одговарајућим друштвеним околностима“ (Бесара, 2003: 302). Поред овог, приметна је и везаност драма Д. Ковачевића за теме менталитета и националног карактера у контексту тема блиских свакодневном животу, што све омогућује психолошку идентификацију гледаоца са ликовима и, као последицу тога, лако усвајање и даље преношење њихових реплика.

4.1.3. **Жанр.** Гледаност драма Д. Ковачевића приписује се и њиховом припадношћу жанру трагикомедије или црне комедије, као форме која „највише одговара сензибилитету савременог гледаоца“ (Ајдачић, 2008). Поред овог, црнотуморни приступ теми, уз већ поменути психолошку мотивацију ликова, омогућује писцу да се окрене парадоксу и иронији као главним стилским поступцима у драми, што у равни говора ликова омогућава примену бројних језичко-смисаоних обрта који одговарају описаној природи крилатице као сложене фигуре дискурса.

4.1.4. **Језичка изражајност.** Гледано у равни језичке анализе ауторског текста, Д. Ковачевић се сматра писцем високе језичке изражајности, који често

¹ У истом контексту уп. и став Л. Спицера: „Држим, да ћемо имати више успјеха, ако објаснимо неку стилистичку вриједност неке језичке особине код *једнога* писца, него ако једампут за свагда утврдимо стилистичку садржину неке језичке особине: у другим ће душама и смисао језичкога изражавања бити друкчији“ (Л. Спицер, у: Шкроб, 1949, 87).

и са успехом подражава говор различитих друштвених миљеа. Уз то, реч је о аутору који је, како показује истраживање Ј. Вучетић (2004; 2005), нарочито склон употреби експресивних језичко-стилских средстава (фразеологизама, краћих прозних форми и сл.) у оцртавању карактера ликова, што све чини добру подлогу за настанак језгровитих ауторских изрека. Због свега изложеног, Д. Ковачевић се у српској књижевности друге половине 20. века устаљује као драмски писац јединственог израза, који кроз фарсички и иронијски оквир разматра актуелна социјална, морална и психолошка питања у савременом друштву; а следствено томе, и реплике из његових драма улазе у свакодневни говор, где се устаљују као коментари актуелних друштвених збивања.

4.2. У наставку рада, крилатице Д. Ковачевића су даље класификоване према стилским средствима помоћу којих се реализују. На основу описа елемената драмске ситуације у којој настају, дефинисан је њихов имплицитни семантички садржај, који условљава могућности њихове даље употребе.

У складу са структурном дефиницијом крилатице као псеудофразеолошке конструкције, и ослањајући се на нашу властиту комуникативну компетенцију, из поменуте три драме Д. Ковачевића издвојили смо реплике које одговарају претпостављеном моделу крилатице (не представљају понављање познатих пословица или фразема, могу се тумачити као ауторски коментар драме, сублимирају психолошко стање ликова и сл.). Ове реплике смо затим проверили на корпусу савременог језика, који чине примери из (раз)говорног језика, језика интернет-форума, као и из језика штампе.

5. Употреба крилатица Д. Ковачевића у савременом језику

Већ је напоменуто да крилатице у драмама Д. Ковачевића настају као стилска средства комике, у која, према В. Пропу (1984: 105–120), спадају парадокс и иронија. У делу који следи представићемо ове крилатице у актуелној језичкој употреби. Крилатице су класификоване према два елемента: стилском поступку (стилском средству) у оквиру кога настају, као и контекстуално-семиолошким обележјима драмске ситуације из које се рађају. У споју ова два елемента анализиран је оквир за даљу употребу крилатица Д. Ковачевића у савременом језику.

5.1. Крилатице настале путем парадокса

У складу са једном од дефиниција парадокса као фигуре којом се изриче мисао, тврдња или просуђивање који су у логичком противречју са самом собом, или са општим мишљењем односно веровањем (Солар, 1989: 80), крилатице Д. Ковачевића које су настале овим путем обично садрже два логички супротстављена дела. Комично у њима заснива се на имплицитном алогизму који произилази из датог противречја.

5.1.1. Таква је крилатица *смрт је прелазна болест* из комедије „Маратонци трче почасни круг“. Поменути реплику изговара деда Аксентије у сцени када Топаловићи покушају да у кола поред њега сместе тело човека кога су прегазили при повратку са сахране. У изворном облику, ова крилатица представља парадоксални афоризам, којим се изриче ирационални страх од смрти, из ког произилази и уверење да се смрт може пренети физичким контактом или избећи. Иронија је тим израженија када се узме у обзир дуговечност Топаловића (која далеко превазилази просечан људски век).

У савременом језику, употреба ове крилатице шири се и на друге домене, путем алузије типа *X је прелазна болест*. Нарочито је актуелна у оцени негативних духовних или физичких особина, односно стања, које говорник представља као прелазне болести, и у екстензији саветује саговорницима да избегавају контакт са њиховим носиоцима.

Типични примери варијантне употребе ове крилатице припадају домену духовних особина, односно психичких стања. Тако, на пример, у хумористичком тексту (блогу) о српским политичарима налазимо исказ: *не гледајте у њу – глупост је прелазна болест* (Прес пол); док међу коментарима читалаца трач-рубрике у таблоиду налазимо на алузију: *колективна параноја је прелазна болест* (Свет ком). Поред тога, у сродном контексту као тема крилатице налазе се и именице као што су: *зло, самоћа, хистерича* и друге (Форум екон; Форум БГ). Аналогно овоме, у разговорном језику налазимо употребу ове крилатице у домену непожељних физичких својстава или стања, коју означавају именице као што су: *ћелавост, мусавост, зевање* и сл. Забележили смо и сродан пример оригиналне употребе поменуте крилатице у контексту нечијег недостатка вештине у спорској дисциплини, који се повезује са припадношћу спорском тиму: „Ово је изгледа *прелазна болест*, чим обучеш црвенобели дрес научиш да *падаш у шеснестерцу*“ (Б92 спорт).

Иста крилатица се употребљава и када се иронично говори о некој позитивној особини, заправо о свакој особини или стању који се опажају као непожељни. На тај начин, пажња саговорника се фокусира на говорников став према одређеној појави и његову процену тако настале ситуације. То је видљиво нпр. из читалачког коментара чланка „Очеви пре двадесете“, који за тему има очинство у раном животном добу. Коментар гласи: „Личи ми на пандемију младих очева. Брзо на вакцинисање. Може да вас ухвати *та прелазна болест очинства у раним годинама*“ (Прес друшт). Аналогно овоме, као коментар чланка о најсвежијој коалицији дотадашњих политичких противника јавља се следећи исказ: „Коалиција је *прелазна болест*“ (Блиц ком).

Варијантни примери поменуте крилатице у одричном облику, попут *пензија / богатство / поштење није прелазна болест*, пореклом из разговорног језика, алудирају на гледиште да нешто што говорник опажа као пожељно није и лако достижно. У наведеним примерима, иронијска досетка путем негације прелази у сарказам.

5.1.2. У истој драми Д. Ковачевића налазимо још један пример крилатице настале путем парадокса. То је антифраза *бити у цвету старости*, коју у

истој комедији Лаки упућује свом чукундеди Максимилијану у комично интонираном опроштајном говору. Ова крилатица представља алузију на идиом *бити у цвету младости*, и означава ситуацију у којој се важне животне одлуке спроводе касније него што се то од говорника очекује. Следствено томе, поменута крилатица се користи уз стереотипе везане за очекивано понашање у одређеном периоду живота.

Типични примери алузије на ову крилатицу везани су за теме оснивања породице или започињања новог посла, чије се остварење очекује у млађем зрелом добу. У том смислу, наводимо назив форума *постати мама у цвету старости* (Форум Б92), посвећен женама које су затруднеле у познијој доби; или поднаслов новинског чланка о Бори Ђорђевићу, који парафразира саговорников аутоиронијски цитат из интервјуа: „Саветник за рокенрол и музичку индустрију говори зашто је прихватио тај посао у *цвету старости*“ (Илустр пол).

5.2. Крилатице настале путем ироније

Под иронијом подразумевамо поступак путем којег се исказује један појам, док се имплицитно подразумева, али се речима не исказује, други, првом сасвим супротан. Крилатице у драмама Д. Ковачевића које су настале овим путем деле заједничко обележје противречности тока радње или стања ликова који описују са стварним стањем у којем се ови ликови налазе. Док се крилатицом, у овим случајевима, вербално изражава позитивна или ублажена тврдња; у подтексту се подразумева нешто сасвим супротно, негативно, чиме се, на индиректан и подсмешљив начин, износе недостаци онога о чему се говори (Проп, 1984: 111). Комична пренаглашеност овако условљеног противречја у крилатицама Д. Ковачевића постиже се и језичким путем, додатним увођењем хиперболичних израза.

5.2.1. Крилатица *мало смо нервозни* представља типичан пример иронијски интониране досетке. У драми „Радован Трећи“, Радован упућује ову реплику келнеру као оправдање због демолиране кафане, док се, у нешто измењеном облику, *Лаки је мало нервозан*, ова крилатица среће у филмованој верзији драме „Маратонци“, у сцени у којој Милутин покушава да оправда Лакијево агресивно понашање пред Билијем Питоном. У оба случаја, поменута реплика се користи као средство ублажавања описа насилничког понашања актера драме.

У говорном језику, бележи се прилично раширена употреба алузије на ову крилатицу типа *Х је мало нервозан*. Она функционише као еуфемистична иронијска досетка, којом се описује неповољан положај субјекта у конфликтној ситуацији. Због своје способности да на сажет и експресиван начин опише сложено емоционално стање, поменута крилатица се често користи као саставни део информације у новинским насловима, и то претежно у спортским и политичким рубрикама. Тако, на пример, бележимо следеће наслове: „Караџић: *Антић је мало нервозан*“ (о председнику Фудбалског савеза Србије, Томиславу

Карацићу, који је дошао у сукоб са бившим селектором Радомиром Антићем) (С. Медиа спорт 1); и „Тренер Динама је мало нервозан“ (о тренеру загребачког Динама, Вахиду Халилхоџићу, који се умало није потукао са колегом из Стеауе Мариом Лакатушем) (С. Медиа спорт 2). У контексту комично интонираног оправдања за неуспех скован је и наслов: „*Ноле је мало нервозан*“ (када је Новак Ђоковић изгубио меч од Шпанца Ферера на Мастерс купу у Шангају) (Глас спорт).

Као типичан пример крилатице у саставу новинског наслова политичке рубрике, датог у контексту директне дисквалификације, издваја се: „*Командант НАТО је мало нервозан*“ (о реакцији врховног команданта НАТО у Европи Бенца Кредока поводом броја чланица Алијансе које нису признале Косово) (Глас пол). Поменути наслов наговештава да се говори о некоме чија су уверења супротстављена нашим властитим.

5.2.2. До формирања крилатица у драмама Д. Ковачевића долази и у дводелним изразима, у којима се иронични ефекат појачава путем хиперболе. На овај начин, настају следеће крилатице: *имаш сто година, а крадеш и вараш*, који представља хиперболичан израз са иронијском завршницом; и *ја му се дивим до имбецилности*, који представља ироничан израз у коме се хипербола остварује градацијом.

5.2.3. *Имаш сто година, а крадеш и вараш* је реплика коју, у драми „Маратонци“, Милутин упућује оцу Аксентију када овај покуша да фалсификује тестамент покојног деде Максимилијана. Поменута реплика се реализује у функцији прекора, који подразумева пренаглашено истицање старосног доба, као и приказ облика понашања које не одговара стереотипним очекивањима.

У складу са изложеним, поменута крилатица се среће у случајевима када се критика нечијег понашања интонира као несклад између његовог старосног доба и очекиваних поступака. У корпусу се као илустрација ове појаве издвајају следећи примери, пореклом из разговорног језика: *имаш сто година а говориш глупости / хакујеш / лажеш к'о нас / још увек муваш клинке* и сл.

5.2.4. У драми „Радован Трећи“, главни јунак у више наврата понавља реплику *ја му се дивим до имбецилности*, којом изражава своје одушевљење Џорџом, јунаком популарне америчке ТВ-серије. Поменута реплика представља иронијски интонирано дивљење са додатим хиперболичним изразом који је супротан од уобичајеног (*до имбецилности* уместо *до обожавања*), чиме цео израз задобија аутоироничан карактер.

Захваљујући хиперболи, крилатица *ја му се дивим до имбецилности* у савременом језику постаје сликовити вредносни суд о нечијим поступцима или карактеру. Као илустрацију наводимо иронично обојен пример забележен на интернет-форуму часописа посвећеног женским темама: „*Ја се дивим до имбецилности* девојкама које успеју да се исфенирају са пластичном четком“ (Форум Ана); односно саркастично интониран коментар актуелних политичких збивања: „Боже како ова власт штеди, *ја се њима дивим до имбецилности!*“ (Куир ком).

5.3. Чињеница да крилатице настале путем парадокса и ироније махом потичу из драма „Маратонци“ и „Радован Трећи“ не чуди када се узме у обзир изражена фарсичност њихових ликова, као и описаних драмских ситуација у којима се крилатице јављају. Наиме, „фарса крије у себи напет однос између реалистичности и артифицијелности“ (Бесара, 2003: 303 и д.), што, као што је већ наглашено, мотивише употребу парадокса и ироније као начина (раз) решавања овог конфликта. Следствено томе, употреба набројаних реплика у језику најчешће потцртава намеру говорника да истакне противречан карактер одређене ситуације, који се огледа у конфликту између онога што се очекује од других и њихових стварних поступака.

5.4. Крилатице настале путем ситуационе ироније

За разлику од претходно изложених случајева, крилатице настале путем ситуационе ироније не могу се одредити као тропи. То значи да не настају уз помоћ језичких средстава, већ се схватају као крилатице и добијају иронично значење тек у односу на контекст драмске ситуације у којој су изречене. Из овог разлога, хумористички ефекат у овим крилатицама има дискурзивни карактер, који се изграђује на основу двоструког тумачења текста крилатице и ширег контекста у оквиру кога се она реализује.

5.4.1. У настанку ових крилатица разликујемо два типа случаја. Први је када се крилатица односи на неку драмску ситуацију на тај начин што саопштава прикривену истину о њој, или је симболизује. Таква је реплика *Хоћу свој део!* – којом, у драми „Маратонци“, Мирко агресивно захтева свој део наследства приликом читања тестаментa. Иронија ситуације овде почива на говорничковој грамзивости и жељи за личноm користи, која се крије под маском праведне расподеле добара. Стога се, у савременом језику, ова крилатица најчешће користи као вербално средство којим се исмева свака лична жеља за неоправдано стеченим наследством или добитком уопште.

Примери алузија на дату крилатицу махом се служе додатком присутним у сценарију адаптираним за филм, а која гласи: *Ја хоћу свој део, нећете да ме преварите!* Илустративни пример овакве употребе налазимо и међу новинским насловима у дневној штампи; нпр. *Јоко Оно: Хоћу свој део, нећете ме преварити!* (чланак који извештава о тужби коју је Јоко Оно поднела против музичке компаније ЕМИ за неплаћање права од продаје албума њеног покојног мужа, Џона Ленона, због чега тражи обештећење од 10 милиона долара) (Мондо); или: *Хоћу свој део Партизана!* (интервју са секретаром фудбалског клуба „Партизан“, Жарком Зечевићем, око поделе бесплатних акција овог клуба) (Прес спорт). Такође, у контексту одговора на неоправдани захтев, налазимо употребу ове крилатице у дијалогу међу коментарима читалаца на тему прича српских емиграната: *„Хоћеш свој део? – Ништа није твој део, добићеш га ако га зарадиш“* (РТС).

5.4.2. У другом типу случајева, крилатице у драми настају као симболи уобразиље драмских ликова, њиховог фикционалног света, који је у нескладу

или чак у сукобу са реалношћу (нпр. са постојећим друштвеним или моралним нормама). У ту групу можемо сврстати реплику: *ЦИА, снајка, ЦИА!* из драме „Балкански шпијун“, којом Илијин брат Тура појашњава Даници притајене мотиве подстанаревог наводно сумњивог понашања, а које у ширем контексту упућује на колективну параноју.

Крилатица *ЦИА, снајка, ЦИА!* присутна је у новинским насловима, посебно када је реч о чланцима који се баве питањима везаним за рад или утицај обавештајних служби. Издвојили смо и интересантне случајеве варијација при алудирању на крилатицу у наслову новинске колумне: „БИА, снајка, БИА“ (Курир); и једну комплекснију: „Све ће то, снајка, ЦИА позлатити“ (Прес пол 2). У другом случају, препознајемо комбинацију две крилатице, од којих она из драме Д. Ковачевића представља тему, а она настала од наслова приповетке Л. К. Лазаревића коментар.

6. Закључак

6.1. Крилатице представљају сложену језичку појаву. У основи, то су самосталне семиотичке и лингвистичке јединице које се реализују у посебном комуникативном контексту. Настају као резултат сложене интеракције између текста, говорниковог знања (и става) о свету, и његове комуникативне компетенције. По правилу су духовите, а могу садржати и иронијски или саркастичан призив.

6.2. Анализа крилатица из драмских дела Д. Ковачевића показује да се оне обично формирају комбинованим стилским средствима парадокса и ироније као главних језичких средстава комике, а у комуникативном дискурсу се најчешће користе тако што се на њих алудира.

Културна специфичност крилатица обезбеђује им сталну актуелност, а у исто време омогућава припадницима наше културе да, у динамици комуникативне размене, веома лако поистовете своје ставове или опасности о различитим друштвеним збивањима са оним што оне поручују или описују. Као што смо у раду показали, крилатице у овом процесу подлежу и секундарним модификацијама, чиме у потпуности остварују свој семантички потенцијал.

6.3. Употреба крилатица Д. Ковачевића у савременом језику најчешће се везује за потребу да се на сажет начин опишу нескладне, противречне или прикривено конфликтне ситуације. Због своје способности да поменуте ситуације изложе на разумљив начин, крилатице (посебно оне настале путем ситуационе ироније) могу постати и саставни делови новинских наслова.

Крилатицама Д. Ковачевића, употребљеним у насловима, најчешће се скреће пажња на сложена психолошка стања актера новинских вести, чиме се испуњава основни услов за настанак савременог новинског наслова: измамљивање читаочевих асоцијација на предмет чланка без буквалног казивања или препричавања садржаја (Грицкат, 1966: 95).

Литература

- Ајдачић, Дејан. 2008. Професионалац Д. Ковачевића – ТВ адаптација представе (1990) и филм (2003). *Przeszłość w kinie Europy Środkowej i Wschodniej po roku 1989*. Доступно на: <http://www.rastko.rs/kosovo/delo/11606>.
- Бесара, Драгана. 2003. Елементи фарсе у драмама Душана Ковачевића. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 51/1–2, 299–316.
- Вучетић, Јасмина. 2004; 2005. Улога фразеологизама у карактеризацији ликова у драмама Д. Ковачевића. *Баштина*, 17, 37–54; и: *Баштина*, 19, 27–37.
- Голубовић, Биљана. 2010. Превод фразеологизама у филмовима. *Српски језик*, XV, 457–479.
- Грицкаг, Ирена. 1966. Наслови – посебна категорија писане речи. *Наш језик*, XV/1–2, 77–95.
- Живковић, Драгиша *et al.* 1991. *Речник књижевних термина*. Београд: Институт за књижевност.
- Ковачевић, Милош. 2000. *Стилистика и граматика стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин.
- Кук, Алберт. 1986. *Мит и језик*. Београд: Рад.
- Луковић, Милош. 1996. Специјални стилови. *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 143–157.
- Partridge, Eric. 2005. *A Dictionary of Catch Phrases (British and American, from the Sixteenth Century to the Present Day)*, London: Longman.
- Петковић, Новица. 1975. *Језик у књижевном делу*. Београд: Рад.
- Проп, Владимир. 1984. *Проблеми комике и смеха*. Нови Сад: Књижевна заједница.
- Прћић, Твртко. 1997. *Семантика и прагматика речи*. Нови Сад: ИКЗС.
- Рикер, Пол. 1981. *Жива метафора*. Загреб: Тека.
- Солар, Миливој. 1989. *Теорија књижевности*. Загреб: Школска књига.
- Стојановић, Драган. 1984. *Иронија и значење*. Београд: Завод за уџбенике.
- Шкроб, Зденко. 1949. *Значење игре ријечима*. Загреб: ЈАЗУ.

Извори

- Ковачевић, Душан. 1994. *Одабране драме I*, Београд: Стубови културе.
- Блиц ком: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/238593/Cvetkovic-i-Dinkic-seli-sto-dalje-jedan-od-drugog/komentari>
- Б92 спорт: www.b92.rs/sport/komentari.php?nav_id=459744
- Глас спорт: <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-12-11-2007/nole-je-malo-nervoazan>
- Глас пол: <http://www.glas-javnosti.rs/node/19513/print>
- Илустр пол: <http://www.politika.rs/ilustro/2367>
- Курир ком: <http://www.kurir-info.rs/vesti/politika/novi-drzavni-vozni-park-79878.php>
- Курир: <http://www.kurir-info.rs/kolumna/bia-snajka-bia-37618.php>
- Мондо: http://www.mondo.rs/sdk34064/Zabava/Muzika/Joko_Ono_Hocu_svoj_deo_necete_me_prevariti.html
- Прес друшт: <http://www.pressonline.rs/sr/vesti/lola/story/97925/O%C4%8Devi+pre+dvadesete.html>
- Прес пол 1: <http://www.pressonline.rs/sr/kolumne/story/140927/Pu%C5%A1a%C4%8Dka+hajdu%C4%8Dija.html>

- Прес пол 2: [http://www.novinepress.co.rs/sr/vesti/globus/story/148463/ Strah+od+ruskog+Vikiliksa!.html](http://www.novinepress.co.rs/sr/vesti/globus/story/148463/Strah+od+ruskog+Vikiliksa!.html)
- Прес спорт: [http://www.pressonline.rs/sr/sport/najnovije_vesti/story/54578/ HO%C4%86U+SVOJ+DEO+PARTIZANA!.html](http://www.pressonline.rs/sr/sport/najnovije_vesti/story/54578/HO%C4%86U+SVOJ+DEO+PARTIZANA!.html)
- РТС: <http://www.rts.rs/page/stories>
- С. Медиа спорт 1: <http://www.smedia.rs/sport/vest/38989/tomislav-karadzic-radomir-antic-Karadzic-Antic-je-malo-nervozan.html>
- С. Медиа спорт 2: <http://www.smedia.rs/sport/vest/41550/fk-dinamo-zagreb-vahid-halilhodzic-steaua-mario-lakatus-tuca-video-Trener-Dinama-je-malo-nervozan-VIDEO.html>
- Свет ком: <http://www.svet.rs/clanak/rt-izneverene-nade>
- Форум Ана: [http://www.ana.co.rs/forum/viewtopic.php?t=2844&postdays= 0&postorder =asc&start=45](http://www.ana.co.rs/forum/viewtopic.php?t=2844&postdays=0&postorder=asc&start=45)
- Форум БГ: <http://beogradskaka5anija.cyberfreeforum.com/t2598-sasa-jelenkovi>
- Форум Б92: <http://forum.b92.net/topic/16728-postati-mama-u-cvetu-starosti>
- Форум екон: <http://www.economy.rs/diskusije/viewtopic.php?id=2304&p=3>

Nenad Ivanović, Tatjana Ružin-Ivanović

CATCHPHRASES IN THE DRAMATIC WORKS OF DUŠAN KOVAČEVIĆ AND THEIR USE IN THE CONTEMPORARY SERBIAN COMMUNICATIVE DISCOURSE

Summary

This paper contains a survey of catchphrases taken from three popular dramatic pieces by Dušan Kovačević: "The Marathon Runners", "Radovan the Third" and "The Balkan Spy". Based on the examination of their meaning and use in conversational discourse, as well as in the language of the press, the paper presents the description of the properties of catchphrases as independent linguistic entities in the Serbian language.

nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs
tanja.ri80@gmail.com